

УДК 336.226.212.1

Н. А. ХОМЮК

ЗАРОДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

В статті розглядається процес зародження земельних податкових платежів в Київській Русі. Охарактеризований перший збірник законів “Руська правда”. Розкрито земельні податкові платежі, одиницями оподаткування яких були плуг і соха.

The article describes the process of the emergence of land tax payments in Kiev Rus. First collections of laws, «Ruska Pravda», are described. Land tax payments, tax units were plow and wooden plough are exposed.

Ключові слова: земельне оподаткування, Київська Русь, плуг, соха, оброк.

Дослідження історичного досвіду дає можливість проаналізувати і спрогнозувати ймовірні шляхи земельного оподаткування, виявити та виробити способи його вдосконалення. Від надходжень земельних податків залежить наповненість бюджетів і раціональне та ефективне використання землі. Тому питання щодо історичних аспектів зародження земельних податкових платежів в Київській Русі та їх подальше формування є актуальним, як і в теоретичному, так і в практичному значенні.

©Хомюк Н.А. – аспірант Національного університету водного господарства та природокористування

Аналіз останніх публікацій свідчить, що дослідження історичного розвитку земельного оподаткування знайшли своє відображення в наукових працях багатьох вітчизняних вчених, таких як: В.В.Хохуляк, М.П.Кучерявенко, Л.Д.Тулуш, Н.Нечай та ін.. Однак безліч аспектів цього дослідження залишаються недостатньо висвітленими і потребують подальшого аналізу.

Метою даного дослідження є необхідність проаналізувати еволюцію земельного податку на території України, а саме зародження оподаткування землі в Київській Русі.

У економічній літературі зустрічається безліч підходів до трактування етапів розвитку податків. Деякі вчені вважають, що податки виникли разом із зародженням держави, якій були потрібні кошти на утримання армії, судів, чиновників й на інші потреби, інші – з розшаруванням суспільства на класи та появою товарного виробництва.

За довгу історію цивілізаційного розвитку відбулась певна еволюція податків.

Розвиток суспільства в усі часи був пов'язаний із землею, яка й досі залишається основним засобом для виробництва в сільському господарстві та для існування людства в цілому. Тому й не дивно, що згадки про земельне оподаткування можна знайти ще в відомостях про стародавні держави.

Для українського народу земля завжди мала величезну цінність. Земельний податок на українських територіях відомий ще з давніх-давен. За всю свою історію він зазнав багато трансформацій в залежності від того, під чийм пануванням знаходилась землі українського народу.

Податкова система в Україні розпочинає свою історію з часів формування Київської Русі (VIII-XII ст.). Першим письмовим джерелом, що підтверджував факт збирання податків давньоруській державі є "Повість временних лет" літописця Нестора, який описав похід у 945 р. князя Ігоря за даниною до древлян [1]. Перші зразки поземельної податі можна знайти ще у полян, які займалися землеробством і скотарством, і які сплачували хазарам від рала (плуга).

Данина носила звичайний характер і саме це зробило її протягом тривалого часу відносно постійною. Цей вид податі сплачувався продуктами сільського господарства (хлібом, медом, хутром), а вже потім – грошима. Данина справлялась

двома способами: полюддям (коли князі чи їх дружина самі їздили за податком) і повозом (коли її привозили в Київ).

При зборі податей проявлялись найбільш характерні риси децентралізованої системи: нерегульованість розмірів і періодичності збору більшості податків, збирання особами, які особисто зацікавлені у максимальному доході, випадковість поборів. Це все призвело до заворушень і повстань. Не дарма ще давньокитайський філософ Сюнь-Цзи у II ст. до н.е. застерігав : “Стягнення непомірних податків – це шлях, що викликає розбій, збагачення ворога, який призводить до загибелі держави”. Набагато пізніше у XVII ст. французький філософ Шарль Монтеск’є писав: “Ніщо не вимагає стільки мудрості та розуму, як визначення тієї частини, яку ц підданих забирають, і тієї, яку залишають”.

В 947 році княгиня Ольга започаткувала стабільне стягнення податків, установивши так звані становища – пункти для збирання данини, а також уроки та устави, які визначали розміри і зміст зборів. Це фактично була перша спроба реформи податкової системи, спрямована на впорядкованість збору податків.

Одиницею оподаткування данини були: “рало” (соха), “плуг”, “дім” (двір), “дворище”. Платили хутром, шкірами, худобою, збіжжям та грішми [2, с.20]. При визначенні податку князі відрізняли багаті області від бідних і накладало на бідніші області меншу кількість податків, в порівнянні з багатшими [3, с.259].

Також княгиня збагатила систему оподаткування оброком, платою за користування земельними надрами або знаряддями праці. Селяни його сплачували натурою, а городяни – грішми.

За правління правнука Ольги князя Ярослава Мудрого (1019-1054 рр.) був складений перший збірник законів – “Руська правда”, який детально регламентував систему оподаткування і став правовим кодексом всієї Русі. Складовою частиною був “Покон вірний”. Він врегулював діяльність податкової системи. В той час одиницею оподаткуванням був “дим” або двір, що мав певний земельний наділ (близько — 15 га). 20 — 30 “димів” становили “дворище” — об’єднання родичів, які спільно несли податкові

зобов'язання. «Дворища», у свою чергу, об'єднувались у громади, на чолі яких стояли старости.

Існування даного податку сягає коренями ще того часу, коли варяги стягували данину з слов'янських племен, що проживали у лісах. При такому способі проживання про наявність землянки свідчив лише дим, що виходив від неї.

Та частина населення, яка мусила сплачувати усі податки і виконувати повинності на користь держави, називалася “чорними” людьми або “черню” [4]. Двір, який належав такому платнику податку, називався тягловим або чорним. Двори, звільнені від податків, називались білими.

Більшу частину наповнення казки в Київській Русі припадало на поземельний податок – поплучне, з одиницею оподаткування – плуг. Його сплачували залежні селяни натурою (зерном, медом, воском тощо). Поплучне йшло на військові витрати та утримання великокнязівського двору [1].

Розмір земельної ділянки визначався тим, на яку відстань власник міг обробити землю, відраховуючи від певного центру – села, селища, двору, урочища тощо. Найбільш розповсюдженими одиницями земельних вимірів в Київській Русі при обчисленні податей були плуг і соха у значенні ділянки землі. Так історично склалось, що при виникненні Київської Русі плуг і соха означали не стільки засіб праці, скільки земельну міру. Відомі історії ще й такі земельні міри як вить, четверть, чверть, десятина. Грошові податки стягувалися за сохами, а хлібні – за витями, обжами і четями [5, с.12]. Одностайності в застосуванні цих вимірів не було і не було узгодженості при використанні податних одиниць. Це пояснювалось різною родючістю землі. Розрізняли добру, середню та худу землю [5, с. 11].

Приблизно з середини XIV ст. поплучне замінюється посошним податком. Податною одиницею стала соха – землеробське господарство певної величини, пізніше – міра площі земельної ділянки, яка може бути оброблена одним сільськогосподарським інструментом. Доцільно відзначити, що особливістю посошної податі була відсутність нормативно визначених, чітких єдиних розмірів її податкової одиниці. [5]. Для визначення розміру податків служило “сошне письмо”. Воно передбачало вимір земельних площ, у тому числі

забудованих дворами в містах, переклад отриманих даних в умовні податні одиниці – “сохи” і визначення на цій основі податків. Розподіл податків відбувався таким чином: по окладу, зазначеному в сохах, визначалась сума, яку повинна сплатити волость, потім оклади розподілялись по селах. По окладу, яка припадала на кожне село, визначалась величина податку, яку повинен сплатити кожен двір або податна особа (“тягло”) [1, с.15]. Соха вимірялася в четях (близько 0,5 десятини), її розмір у різних місцях був неоднаковий - залежав від області, якості ґрунту, приналежності земель.

Крім цього, В. В. Хохуляк називає ще форми земельних платежів таких як: земельна данина, оброк, присуд, ямські гроші, хлібна данина, подвірна подать[6, с.28]. Всі названі форми об'єднував єдиний об'єкт оподаткування – земля, що знаходилась у власності або у користуванні.

Крім данини, джерелом доходу скарбниці великого князя служив оброк. На оброк віддавалися рілля, ліси, ріки, млини, городи. А.Лаппо-Данилевський вважав, що даниною називався поземельний податок, якій вів свою історію від татарської данини. Також він писав, що злиття поняття оброк і данина неможливе через багато відмінностей. Данина мала характер державного податку, а оброк – приватно-господарського збору. Тобто, оброк – це орендна плата, яку в натуральній чи грошовій формі сплачував оброчник землевласнику в розмірах, що визначались домовленістю або звичаєм [7, с.35-36]. Оброк мав велику різновидність в залежності від об'єкту оренди, а саме: рибний, бортний, лавочний, мельничний. Всі ці види даної податі можуть бути названі різновидностями земельної ренти, яка виплачується оброчником землевласнику.

Після завоювання Київської Русі у першій половині XIII ст. монголо-татари встановили режим систематичного терору. Поневолювачі запровадили на деяких частинах завойованої ними країни свою податкову систему. Основним поземельним податком на користь ординської казни був харадж.

Слід зазначити, що посолна подать з різними її модифікаціями проіснувала на території Росії та належних їй українських землях до 1718 р. і була скасована указом Петра I у 1718 р. На зміну їй з 1724 р. по 1783 р. здійснюється збір подушної податі. І хоча внаслідок юридичного закріплення

останньої, земля залишається основним джерелом оподаткування, податковим об'єктом стають люди. Таким чином, в подушний історичний період земельні збори поступово витискаються і практично зникають.

Отже, земельний податок на українських землях відомий з давніх-давен. Ще в літописах є згадки про те, як слов'янські племена платили хазарам данину від рала. За часів Київської Русі земля як основне джерело доходу була одним з перших об'єктів оподаткування. За часів правління правнука Ольги Ярослава Мудрого було складено перший писемний збірник законів "Руська правда". Найбільш розповсюдженими одиницями земельних вимірів в Київській Русі при обчисленні податків були плуг і соха. Можна зробити висновок, що основні принципи земельного оподаткування сформувались дуже давно. І необхідно проаналізувати історію, щоб знайти помилки і врахувати їх для подальшого розвитку оподаткування землі.

Бібліографія

1. Терентьєва О.К. **Гене́за державного регулювання плати за землю в Україні: історик-правовий аспект** / О.К.Терентьєва // Право та управління. - 2012. - № 1. - С.540-559
2. **Оподаткування в Україні:** навч. посіб. [Деева Н. М., Редіна Н. І., Дулік Т. О. та ін.]; за ред. Н. І. Редіної. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 544 с.
3. Беляев И.Д. **Лекции по истории русского законодательства** / Предисл. А.Д.Каплина / Отв. Ред. О.А.Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2011. – 896 с.
4. Нечай Н. **"Руська правда" - податковий кодекс Київської Русі** / Наталія Нечай // Вісник податкової служби України Н. Нечай. - 2011. - № 11- С.22-23
5. Кури В.О. **О прямых налогах в Древней Руси** / В.Кури. – Издание книгопродавца Ивана Дубровина. - Казань. – 48 с.
6. Хохуляк В.В. **Правове регулювання земельного податку в Україні:** дис. ... кандидата юр. наук:12.00.07 / Хохуляк В'ячеслав Віссаріонович. – Чернівці. – 2003. – 231 с.
7. Лаппо-Данилевский А. **Организация прямого обложения в Московском государстве со времен смуты до эпохи преобразований.** – С.Петербург, 1890. -557 с.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В. І.

